

ματικοῦ καὶ δοκιμάζει ἔπειτα νὰ τὸ μεταδώσῃ μὲ δὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, μὲ τοὺς ἥχους, τὰ χρώματα, τοὺς τόνους, τὶς λέξεις, τὶς γραμμές. Ἀλλὰ τότε γιατί δὲν μᾶς ἀρκεῖ — ὡς μέθοδος, ὡς πηγή, ὡς δυνατότητα γνώσεως; Γιατί ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ καὶ γνήσια ἐπιστήμη — στὴν ὑπέρτατη ἔννοια τῆς λέξεως:

‘Η τέχνη εἶναι προπαντὸς ἡ ὑψηλὴ φυσιογνωμικὴ παντὸς ὅ, τι εἶναι ἀνθρώπινο καὶ πολὺ σπάνια δοκιμάζει νὰ προχωρήσῃ ὡς τὸ τελευταῖο καὶ πιὸ ὑψηλὸ δράμα τοῦ ὄλικοῦ εἶναι. Πιστὸς καθρέφτης τῆς ζωῆς, δὲν παρουσιάζει ἐν τούτοις παρὰ ὠρισμένες ἀντανακλάσεις της. Παρουσιάζει προπαντὸς τὴν λαμπρή της ἐπιφάνεια μὲ τὰ παιχνιδίσματα τῶν χρωμάτων, τὶς φευγαλέες μορφές, τὰ ἔξωτερικὰ σήματα, τὴν διακοσμητικὴ τῶν ἀντικατοπτρισμῶν· τῆς διαφεύγει ὅμως σχεδὸν πάντοτε ὅ, τι ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο νόημα τῆς ζωῆς, δηλαδὴ οἱ βαθύτερες σχέσεις της μὲ τὸν κόσμο, τὸ σύμπαν, τὴν μοῖρα, τὸ χρόνο, τὸ Θεό. Διαπιστώνει βέβαια τὸ πεπρωμένο, ἀποθεώνει τὸ ἀπρόβλεπτο καὶ τὸ τυχαῖο, ἀνατείνεται χωρὶς νὰ ξέρῃ — ἐν σχέσει πάντοτε μὲ τὴν οὐσία τῶν προβλημάτων — γιατί, θεᾶται ἐξ ἀπόπιον τὴν πονηματικότητα, ἀλλὰ τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ προσμένει κανεὶς γὰρ ὁθήσῃ τὴν ζωντανή της καὶ πηγαία σκέψη ὡς τὴν ἀκριτικὴν προβλημάτων, μᾶς μεταφέρει ξαφνικά, μὲ μαγικὴ ἀληθινὰ δεξιότητα, στὰ ἔαρινὰ ἡ φθινοπωρινὰ τοπεῖα, στὶς χρυσὲς ἀποχρώσεις τῶν δειλινῶν, στὶς ἀτμώδεις διαφάνειες τῆς πρωΐνης ἀφυπνίσεως τῶν δασῶν, στὶς ἀλυσσίδες τῶν μακρυνῶν βουνῶν, στὰ πιὸ παράξενα δράματα.

Τὸ ὑπογραμμίζω. ‘Η τέχνη δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἔννοια βαθειὰ καὶ διαρκῆ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ ἐνόρασή της δὲν ἔχει τὸ βάθος τῆς φιλοσοφικῆς ἐνοράσεως. Ἐπειτα δὲν ἐλέγχει τὶς γνώσεις της, δὲν ἔξακριβώνει τὴ γνησιότητά τους· ἀλλὰ μᾶς τὶς παραδίδει, μὲ μιὰ παιδικὴ ἀφέλεια καὶ ἀμεριμνησία, δπως τὶς συλλαμβάνει, στὴν καθαρὴ λοιπὸν — νὰ πῶ ἔτσι — διαισθητικὴ τους ἀρετή. Μὲ ἔνα λόγο: ‘Η τέχνη εἶναι ἡ φιλοσοφία πρὸν ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ — ἐννοῶ τὴν κάθετη καὶ διεισδυτικὴ διαλεκτικὴ — καὶ τὸν αὐστηρὸν ἐλεγχο, ποὺ στηρίζεται — δπως δφείλει — στὰ ἐπιστημονικὰ ἀποτελέσματα τὰ πιὸ στερεὰ καὶ ἀληθινά . . .

5

Στὶς προηγούμενες σκέψεις μας ἔμεινε ἔνα ἔρωτημα ἀνοιχτό: τί εἶναι ἡ ἐνόραση; Πῶς ἐννοῶ, τὶ περιεχόμενο δίνω σ' αὐτὸν ὅρο, ποὺ τόσο συχνὰ τὸν ἀνέφερα, καὶ ποὺ μὲ τόση δυσπιστία — καὶ συγχρά: μὲ περιφρόνηση — τὸν κοιτάζουν οἱ ἀνώτεροι λογικοί;

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

Θὰ προσπαθήσω ν' ἀπαντήσω, μὲ συντομία ἀκόμη, σ' αὐτὸ τὸ ἔρωτημα ποὺ θέτει μὲ τρόπο ἄμεσο τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου κάθε μεταφύσικῆς.

‘Η ἐνόραση — καὶ τὸ μυστικό της — χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς φιλοσοφίας. Πολυάριθμοι φιλόσοφοι, νοιώθοντας τὴν ἀδυναμία τῆς ἀναπαραστατικῆς σκέψεως νὰ μπῇ στὸ βάθος τῆς πραγματικότητας χωρὶς νὰ τὴν ἀναλύσῃ καὶ, συνεπῶς, νὰ τὴν ἀποσυνθέσῃ σὲ κάτι ποὺ δὲν εἶναι αὐτή, ἐξήτησαν ἐνα ἄλλο μέσο γνώσεως ποὺ ὑπῆρχε μᾶλλα ταῦτα καὶ ποὺ ἔμενε μόνο νὰ τὸ εὑρύνουν καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν μὲ τρόπο πιὸ ἀποτελεσματικό. Τὸ μέσο αὐτὸ εἶναι ἡ ἐνόραση.

Σὲ μιὰ στιγμὴ ἀπόβλεπτη καὶ βραχύτατη, ὁ νοῦς μας, σὰν νὰ ὑπακούῃ σὲ μιὰ μυστηριώδη πρόσκληση, ἀγγίζει, χωρὶς τὴν μεσολάβηση τοῦ λογισμοῦ, τὸ ἀντικείμενο, γίνεται ἐνα μαζί του, νοιώθει πὼς τὸ κατέχει, τὸ βλέπει ν' ἀκτινοβολῇ καὶ νὰ γίνεται διάφανο: ἐνα εὐεργετικὸ κῦμα λούζει ἀποτόμως τὸν κορμὸ τῆς διάνοιας καὶ κεντρώνει ἐκεῖ μιὰ γνώση βαθειὰ καὶ περίπου ἀπροσδόκητη, ποὺ μᾶς ἐπιβάλλεται, μᾶς διαβρέχει δλόκληρους μὲ τὴ θεομότητα τῆς πεποιθήσεως, μᾶς πλουτίζει τὴν ἐπιστήμη μας δσο τίποτ' ἄλλο, μᾶς ὅδηγει τέλος σὲ μιὰ τελευταία καὶ ὑπέροτατη βεβαιότητα δπου δὲν μπορεῖ νὰ πέσῃ ἢ σκιὰ καμμιᾶς ἀμφιβολίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐνόραση.

Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἴδεα σαφέστερη γιὰ τὴν ἀποκαλυπτικὴ αὐτὴ ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως. Δὲν ξέρουμε ἐὰν εἶναι μιὰ ὑψηλὴ λειτουργία τῆς διάνοιας, οὔτε ἐὰν εἶναι προϊὸν κάπιων συμπληρωματικῶν της δυνάμεων, οὔτε ἐὰν ἀναβλύζῃ ἀπὸ μιὰ πηγὴ ἀγεξάρητη ἀπ' αὐτὴ. Πιθανὸν νὰ εἶναι ἀπλῶς ὁ καρπὸς μιᾶς δυνάμεως νοητικῆς συμπάθειας ποὺ διαθέτει τὸ πνεῦμα καὶ ποὺ ἡ καθαρὴ θεωρητικὴ προσπάθεια, ἡ ἀγωνιώδης πνευματικὴ ἀπορία, ἡ ἀμεση πνευματικὴ παρατήρηση, ἡ μυστικὴ συμπαγὴς πεῖρα τῆς ψυχῆς, τῆς προσφέρων τ' ἀναγκαῖα ἐρείσματα γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ. Ἄλλα, γιὰ μένα, δφεύλουμε νὰ τὴ δεχόμαστε ὡς γεγονὸς—γεγονὸς πραγματικὸ—χωρὶς νὰ ωτοῦμε πόθεν; ἢ πῶς;—γιατὶ στὴν οὖσία μένει ἐνα βαθὺ μυστικὸ δπως ἡ ψυχὴ καὶ ἡ συνείδηση ἐν γένει.

Δὲν εἶναι προνόμιο κανενὸς ἡ ἐνόραση. Μπορεῖ νὰ λάμψῃ σὲ κάθε ψυχή, ἀν τὸ ζητήσῃ μὲ πάθος, μ' ἐπιμονή, μ' ἀδιάκοπες προετοιμασίες.

Ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὴ δύναμη νὰ κρατάῃ,—κατὰ τὸ σεβαστὸ στίχο τοῦ Σολωμοῦ,—

ἀνοιχτὰ πάντα κι ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του
θὰ μπῇ σὲ μιὰ ὅρα βαθειά, μὲ τὴ μαγεῖα τῆς ἐνοράσεως, σὲ μιὰ
ἀπειρότητα μυστηριωδῶν σχέσεων μὲ τὴν πραγματικότητα, τὴν ἐσω-
τερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερική, θὰ παρακολουθήσῃ τοὺς κυματισμούς της
καὶ τοὺς ἐλιγμούς της, καὶ θὰ ξαγαζήσῃ τὴ βαθειὰ βεβαιότητα τῆς
καταγωγῆς της καὶ τῶν τελευταίων καὶ ὑπέρτατων πεπρωμένων της.

Ἡ ἐνόραση,—τὸ ἐπαναλαμβάνω : ἔνα γεγονὸς πραγματικό,—
δὲν μπορεῖ νὰ προκύψῃ ἀπὸ μιὰ ὥρισμένη ἀγωγή, δὲν μπορεῖ νὰ
γίνῃ. Γεννειέται πάντοτε ξαφνικά, παρέρχεται καὶ δὲν μένει παρὰ ἡ
ἀπήχησή της στὴ διάνοια. Δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἵδεα, οὔτε εἰκόνα·
ἄλλα ἀμεσητὰ καὶ πλούσια ἐσωτερικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀντικείμενο, ἀλη-
θινὴ ἐπικοινωνία μὲ τὰ μοτίβα τὰ πιὸ βαθειὰ καὶ τὰ πιὸ μυστικὰ
τῶν πραγμάτων, μιὰ ἀχτίνα ποὺ πέφτει ἐπάνω στὴ συνόλη πραγμα-
τικότητα καὶ τὴ φωτίζει σὲ βάθος. Ἐμπνευση ἀπρόβλεπτη καὶ βα-
θειὰ ἀποκαλυπτική, πνευματικὴ συμπάθεια τέλος μὲ ὅ,τι τὸ εἶναι
ἔχει τὸ πιὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ πιὸ ἐσωτερικό.

Ἡ ἐνόραση εἶναι γνώση «πρωταρχικὴ» καὶ ἀκριβῶς γι αὐτὸ
εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Καὶ ὑπάρχει μέσα της μιὰ
ἀνευρεθεῖσα τελευταία καὶ ὑπέρτατη βεβαιότητα, ποὺ δὲν ὑποφέρει
κανενὸς εἴδους ἀνάλυση. Ὅταν ἐπιφοιτᾶ, οἱ «γνώσεις» μας χάνουν
τὴν ἀκρίβεια τῶν γραμμῶν τους, εἴμαστε ἀντιμέτωποι μὲ τὸ σύμ-
παν, μπαίνουμε σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα οἰκουμενική. Τὶ εὔτυχία ἀλή-
θεια ἀν μπορούσαμε νὰ τὴν παρατείνουμε, νὰ τὴ συγκρατήσουμε
ὅλοκληρη, νὰ τὴν ἔξασφαλίσουμε καὶ νὰ τὴ γενικεύσουμε! Τὶ εὔτυ-
χία ἀν μπορούσαμε νὰ τὴ διαφυλάξουμε ζωντανή, νωπή, ἀναλλοίωτη
στὴ διάνοια! Θὰ μπορούσαμε τότε νὰ ἐγκολπωθοῦμε κύκλους δλοένα
εὐρυνόμενοις, δρίζοντες συνεχῶς ὑπερπηδούμενοις, καί, ἐντείνοντας
τὴν προσπάθειά μας, θὰ ἐπιτυγχάναμε ἔνα ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς ἔκεί-
νους φωτισμούς, τοὺς ἕκανοὺς νὰ γλυστρήσουν ὡς τὶς ρέζες τοῦ
ἀγνώστου καὶ νὰ τὸ φωτίσουν ὡς τὶς τελευταῖες του πτυχές . .
Ἄλλ’ ἡ ἐνόραση δὲν διαρκεῖ παρὰ μιὰ στιγμή,—καὶ δὲν μένει παρὰ
ἔνα μέρος της στὸ πνεῦμα μας. Δὲν μποροῦμε, μὲ κανένα τρόπο, νὰ
τὴν παρατείνουμε. Δὲν μποροῦμε νὰ τὴ διαφυλάξουμε ἀναλλοίωτη.
Δὲν ἔχουμε κανένα μέσο γιὰ νὰ τὴν ἐκφράσουμε ἀκριβῶς. Τέτοια
δημοσίες ποὺ εἶναι, μένει πολύτιμη, ἀναντικατάστατη καὶ μόνο περίπου
μέσο γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε μιὰ μεταφυσικὴ τοῦ σύμπαντος ποὺ ἀνήκει

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

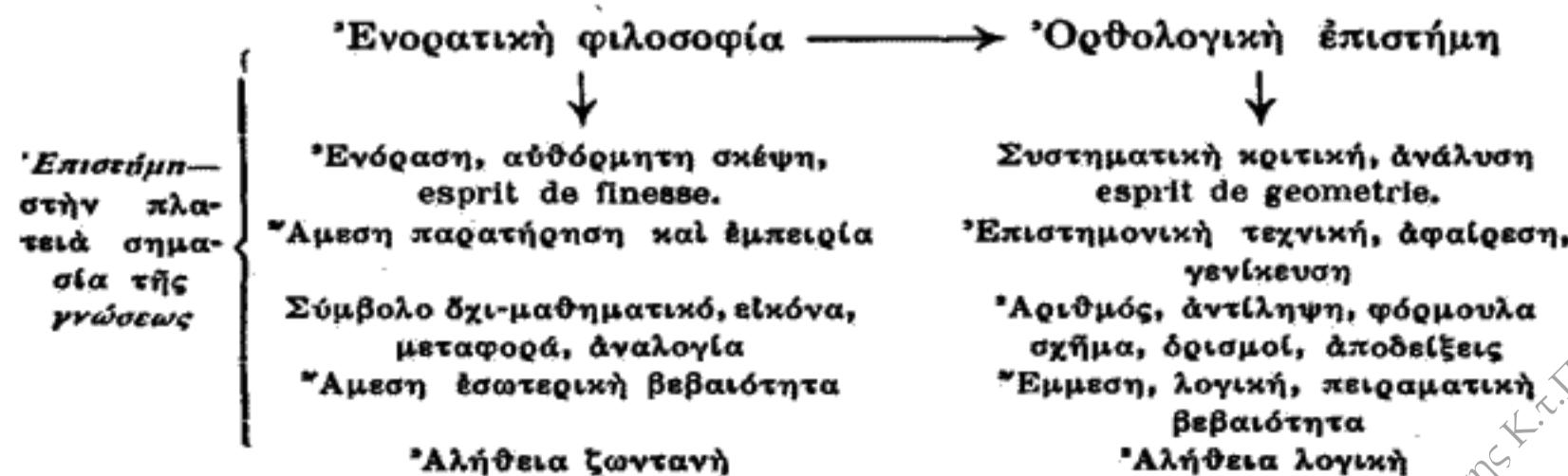
στοὺς αὐδριανοὺς σκαπανεῖς τῆς ζωντανῆς σκέψεως νὰ τὴν εὑρύνουν,
νὰ τὴν τελειοποιήσουν καὶ νὰ τὴ διατυπώσουν μὲ περισσότερη
διαύγεια καὶ ἀκρίβεια.

6

Μᾶς μένει ἀκόμη μιὰ τελευταία παρατήρηση ποὺ θὰ κλείσῃ καὶ θὰ ἐπιστεγάσῃ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο. Ἡ ἐνορατικὴ φιλοσοφία ἔχει τὸ δικό της στύλ, πολὺ στενὰ δεμένο μὲ τὴ βαθύτερη ὑφή της, καὶ σ' ὅλα τὰ σημεῖα οἰζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ στύλ τῆς ἐννοιολογικῆς φιλοσοφίας τῶν συστηματικῶν καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐπιστήμης. Τὸ στύλ αὐτὸ πηγάζει ἀπὸ τὰ ἴδιαίτερα μέσα ποὺ μεταχειρίζεται γιὰ νὰ ἐκφραστῇ καὶ νὰ μεταδοθῇ, — μέσα ἀνάλογα, δπως εἴπα, μὲ τὰ μέσα τῆς τέχνης. Ἡ δριμολογικὴ ἐπιστήμη γιὰ νὰ μεταδοθῇ μεταχειρίζεται τὴ φόρμουλα, τὸ νόμο, τὸ σχῆμα· εὐθυγραμμίζει τὴ σκέψη της μὲ τὴν πιὸ αὐστηρὴ διαλεκτική, τὴν ἀναγκάζει νὰ διαθλασθῇ σ' ἐννοιες, δοκιμάζει τὴν ἀντοχή της μὲ συλλογισμοὺς ἢ προσπαθεῖ νὰ τὴν πολιορκήσῃ ἀπὸ πιὸ κοντὰ μὲ δρισμοὺς καὶ ἀποδεῖξεις. Ἡ ἐνορατικὴ φιλοσοφία μεταχειρίζεται περίπου μόνο τὴ μεταφορά, τὴν εἰκόνα, τὴν ἀναλογία, σύμβολα ὅχι-μαθηματικά, ποὺ ἡ ἔξωτερη τους σημασία διπλασιάζεται σχεδὸν πάντοτε μὲ μιὰ σημασία ἐσωτερική.

Δὲν μποροῦμε νὰ ἔννοήσουμε τὴν πιὸ βαθειὰ σημασία τῶν θεμελιωδῶν ἔννοιῶν μιᾶς ἔνορατικῆς φιλοσοφίας παρὰ δταν ζήσουμε τὰ προβλήματά της καὶ κάνουμε μιὰ προσπάθεια ν' ἀφομοιώσουμε τὴ σκέψη της. "Αλλη εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ καὶ ἡ λογικὴ γνώση ποὺ ἀνάγεται σὲ νόμους, ἔξισώσεις, σύστημα καὶ μεταδίδεται εὔχολα μὲ συλλογισμούς, δρισμοὺς καὶ ἀποδεῖξεις· καὶ ἄλλη ἡ ἀμεση ἐνόραση ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν «γνωρίσουμε», νὰ τὴν περιγράψουμε, νὰ τὴν σφίξουμε ἀπὸ κοντὰ μὲ ἔναν δρισμό, ἄλλὰ μόνο νὰ τὴν νοιώσουμε ἐσωτερικά, νὰ τὴν ἀφομοιώσουμε, νὰ τὴν κοιτάξουμε ἀπὸ μέσα.

Τὸ ἀκόλουθο σχῆμα δίνει μὲ διαύγεια αὐτὸ ποὺ θέλω νὰ πῶ :

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

‘Η ἐνορατικὴ φιλοσοφία ζεῖ τὸ ἀντικείμενό της, ἐπικοινωνεῖ μαζί του, συλλαμβάνει τὴ σημασία του τὴν πιὸ ἐσωτερικὴ καὶ βαθειὰ μὲν τρόπο ποὺ διαφεύγει ἀπὸ κάθε ἀκριβῆ ὅρισμόν εἶναι, λοιπόν, μακρυὰ ἀπὸ δλους τοὺς τρόπους τῆς ὁρθολογικῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐμπειρικῆς τεχνικῆς, ἀπὸ ὅλα τὰ μέσα γνώσεως ποὺ ἡ κλασσικὴ τους ἔκφραση ὑπάρχει στὴν «Κοιτιαὴ τοῦ καθαροῦ λόγου». Δὲν ἀκολουθεῖ ποτὲ τὰ μοντέλα τῆς αὐστηρῆς σκέψεως καὶ τὶς ἀρχὲς αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς λογικῆς μεθόδου. Ἀποκρούει τοὺς συλλογισμούς, τὶς ἀτέλειωτες διαλεκτικές, τὶς ψηλαφίσεις διὰ μέσου τῶν ἀναλύσεων καὶ τῶν μαθηματικῶν συμβόλων, τὰ τεχνάσματα τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Δὲν μεταχειρίζεται πουθενὰ ὅρους· ἀλλὰ στὴ θέση τους βάζει τὶς λέξεις ἐκείνες ποὺ ἔχουν ἀναβαφτιστῇ στὸ βαθύτερο νόημα τῆς σκέψεως τῆς, λοιπὸν πλουτιστεῖ καὶ προεκταθεῖ. Δὲν μεταχειρίζεται, τέλος, τὴν ἕηρή πρότα τοῦ ἐπιστήμονος ἢ τοῦ συστηματικοῦ· γιατὶ ἡ πρότα τούτη δὲν μπορεῖ νὰ μεταδῷ τὴ βαθύτερη πνευματικὴ πεῖρα ποὺ μόνο ἡ πρότα τοῦ καλοῦ λογογράφου μπορεῖ νὰ τὴ μεταδῷ.—‘Η ἐνορατικὴ φιλοσοφία ἔχει τὸ δικό της στύλο, μοναδικὸ καὶ ἀληθινὰ ἀτομικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: AN. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Ε.γ.δ πς κ.π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: AN. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

E.Y.D πλΣΚ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς,—ἐννοῶ τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς,—εἶναι τὸ πιὸ μεγάλο, τὸ πιὸ ἀνησυχητικὸ στὸ ὅριμο ἐσωτερικὸ μάτι ὅλων τῶν καιρῶν. Ὅπαρχει μιὰ βαθειὰ λέξη ποὺ μᾶς ἐπιβάλλεται μὲ μιὰ παράξενη δύναμη ὅταν τὸ μυστηριῶδες αὐτὸ ἐρώτημα πολιορκεῖ τὴν ψυχή μας: ἡ λέξη Θεός. Καμμιὰ αὐστηρὴ ἐπιστήμη, κανεὶς ἀκριβὴς μαθηματικὸς νόμος, κανεὶς ὁρισμὸς ἢ πειραματικὴ ἀπόδειξη δὲν μᾶς δίνει τὸ αἰσθημα ὑπέροτατης βεβαιότητας ποὺ δοκιμάζουμε ὅταν προφέρουμε ἐσωτερικὰ αὐτὴ τὴ λέξη. Εἶναι σύμβολο ποὺ ἐπισημαίνει μὲ μιὰ ἄμεση ἐσωτερικὴ βεβαιότητα κάτι ποὺ μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ καταλάβουμε καὶ νὰ μεταδώσουμε δρυθολογικά. Εἶναι ὅνομα ἔνδος πράγματος ποὺ ἔχουμε μιὰ ἄμεση συνείδηση χωρὶς ποτὲ νὰ μποροῦμε νὰ τὸ παραστήσουμε ἢ νὰ τὸ περιγράψουμε. Ἡ μελωδία της, ποὺ ἀπηχεῖ ζωηρὰ στὴν ψυχή μας, μᾶς ὑποβάλλει μὲ ἔνο τρόπο ἄμεσο τὴν τελευταία καὶ βαθύτερή της ἔννοια πυύ, σὲ ὅρες κατανύξεως.—ἀπὸ ἐκεῖνες μάλιστες ποὺ ἀγαποῦν νὰ συνοδεύοντὸ τὸ μελαγχολικὸ καὶ μυστικὸ ψυθίρισμα κάποιας orgue ἢ κάποιων μακρυνῶν μόλις ἀντιληπτῶν ψαλμῶν,—τὴν κατέχουμε μὲ μιὰ πληρότητα ποὺ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἔκφρασῃ.

‘Ο Θεός... τί εἶναι λοιπόν; ’Εὰν ἡ καθαρὴ διάνοια μποροῦσε νὲ ἀπαντήσῃ μὲ μιὰ ἀνάλυση ἢ ἔναν ἀκριβῆ ὁρισμό, τὰ ἐρώτήματα τὰ πιὸ σκοτεινὰ ποὺ εἶναι στὴ βάση τῶν πιὸ πλούσιων καὶ βαθύτερων μεταφυσικῶν συναισθημάτων μας,—τῆς ἀβέβαιης ἀγωνίας, τοῦ ὑψηλοῦ δέους καὶ τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς νοσταλγίας καὶ τῆς

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

προσμονῆς,—θὰ μποροῦσαν νὰ διαφωτιστοῦν καὶ περίπου νὰ λυθοῦν. Ἀλλὰ κανεὶς ἔδω δὲν κατέχει,—οὕτε ἀλλωστε εἶναι δυνατὸν νὰ κατέχῃ,—μιὰ γνώση ἀκριβῆ καὶ ὁριστική. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πῇ τί ἀκριβῶς ὑπάρχει μέσα στὴ λέξη Θεός,—ὅπως μέσα στὶς λέξεις αἰτιολογία, αἴτιος, τελειότητα, αὐτάρκεια, δημιουργία, ἐλευθερία, ποὺ τὶς ἐπικαλούμεθα γιὰ νὰ ἐκφράσουμε τὴν ἔννοιά της τὴν πιὸ βαθειά. Εἴμαστε ἐμπρὸς σ' ἓνα ἀπεριόριστο, σ' ἓνα ἄγνωστο, σ' ἓνα μυστήριο βαθὺ καὶ ἀνεξιχνίαστο ποὺ πλημμυρίζει ἀπ' ὅλες τὶς μερηγές τὴν ψυχή μας καὶ ποὺ σὲ ώρες βαθειές, ἔχουμε τὸ αἰσθητό πῶς μπαίνουμε σὲ μιὰ ἀπειρότητα μυστηριώδων σχέσεων μαζύ του καὶ τὸ κατέχουμε μὲ μιὰ βεβαιότητα ἀκαταμάχητη καὶ ὑπέρτατη ποὺ ἀπαιτεῖ νὰ σταματοῦμε, μὲ θαυμασμὸν καὶ ταπείνωση, καὶ νὰ σωπαίνουμε. Μάταια ζητοῦμε νὰ κλείσουμε αὐτὸν τὸ μυστήριο σὲ μιὰ ἀντικειμενικὴ εἰκόνα. Δὲν ὑπάρχει καμμιὰ παράσταση ἵκανη νὰ ἔξωτερικεύσῃ ἀκριβῶς τὴν ἐσωτερική μας ἀμεσητή βεβαιότητα. Ὁ Θεὸς τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως μεγάλου στύλου προσωπικός. ὁ παντοδύναμος καὶ δίκαιος, ὁ γλυκύτατος καὶ γεμάτος πρόνοια, ἀγάπη, ἔλεος.—ὁ Θεὸς «ἐν φιλοπάθειας ζῶμεν κινούμεθα καὶ ἐσμέν», «ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν»,—ὁ ἀρχιτέκτων ποὺ κτίζει τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν προύπαρχουσα ὑλη, σκύβει μὲ ἀγάπη ἐπάνω στὰ κτίσματά του, τὰ προστατεύει μὲ τὴν ἀδιάκοπη πρόνοιά του, ἐπιβλέπει τὴν τήρηση τῶν θείων του νόμων, κολάζει τοὺς πονηροὺς καὶ ἐπιβραβεύει τοὺς ἀγαθούς· ὁ Θεὸς—φύση τῆς καλλιτεχνικῆς σκέψεως ποὺ ἀνησυχεῖ κρυφὰ μέσ' τοὺς μυστηριώδεις ψίθυρους τῶν τρεχούμενων νερῶν καὶ τῶν ἀνέμων, ἀναπαύεται στὸ λίκνο τῶν εἰρηνικῶν λιμνῶν, ἔχει μεστά τὰ τριαντάφυλλα ποὺ ἀνοίγουν τοὺς ἀνοιξιάτικους κάλυκες, χαίρεται τὴν ἑορτάσιμη γαλήνη τῶν ἔαρινῶν τοπείων καὶ τῶν ψηλῶν μυστηριώδων βουνῶν, ἀγρυπνεῖ στοὺς τρίσβαθους ἔναστρους οὐρανούς· ὁ Θεός, τέλος, τῆς αὐστηρῆς σκέψεως, ὑπέρτατη σκέψη καὶ πηγὴ δλων τῶν σκέψεων,—πραγματικότητα τοῦ ἴδεωδους, ἀλήθεια, ὡμορφιά, καλωσύνη,—ἡ ἀνώτερη μορφὴ τῶν ἴδεῶν μας, συνεπῶς καθαρὴ ἴδεα ὅχι ὅν, ἴδεωδες, ἀφαίρεση ὅχι ζῶσα ὑπόσταση, ἡ ἀρχὴ τῆς παγκόσμιας τάξεως ἥτις γενετήσια φόρμουλα τῶν πραγμάτων, ἡ οὐσία ἥτις αἰτία τοῦ σύμπαντος (*omnium rerum causa, immanens, non vero transiens*), πάντοτε δρῶσα ἀφ' ἑαυτῆς καὶ δι' ἑαυτῆς μὲ μιὰ ἀπειρητική τικότητα καὶ μὲ μιὰ ἀνεξάντλητη γονιμότητα, δὲν εἶναι παρὰ διαφορετικὰ σύμβολα ποὺ ἐκφράζουν μᾶλλον ἐσωτερικὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

αἰτήματα καὶ αἰσθήματα πολὺ βαθειὰ φόβου, ἀπορίας, νοσταλγίας, προσμονῆς, θαυμασμοῦ, παρὰ ἔκεῖνο ποὺ ἔχει^ε οὐσιῶδες καὶ πραγματικὸ ή ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Ἔὰν δμως, μὲ μεγάλες ἀπελπισμένες προσπάθειες, ἀπαλλάξουμε τὸ πνεῦμα μας ἀπὸ τὴν μαγικὴν ἐπίδραση τῆς μυστικῆς νοσταλγικῆς μουσικῆς τῶν θρησκευτικῶν μύθων ή τῆς καλλιτεχνικῆς σκέψεως, ἐὰν παραμερίσουμε ἀποφασιστικὰ δλες τὶς ἀφηρημένες ἔννοιες τῆς διασκεπτικῆς νοήσεως, καὶ παρατηρήσουμε πίσω ἀπὸ τὰ πολύχρωμα σύννεφα τῆς διαλεκτικῆς, τότε ή ἰδέα θὰ παρουσιαστῇ καιθαρὰ στὰ μάτια μας μὲ γιγάντιες γραμμές, μὲ δλη της τὴν ἀρρητη ἀπλότητα καὶ τὴν ἐσωτερική της ἀγνότητα καὶ θὰ ἔννοήσουμε πὼς δλα τὰ πλαίσια, δλα τὰ δνόματα, δλες οἱ παραστάσεις δὲν ἐκφράζουν ἀκοιβῶς τίποτα, πὼς δλες κατὰ βάθος ἐκφράζουν μιὰ μοναδική, τελευταία καὶ ὑπέρτατη, βεβαιότητα: αὐτὸ τὸ ἀπερίγραπτο, αὐτὸ τὸ ἀκατανόητο καὶ ἀπεριόριστο, η μυστηριώδης ἀρχὴ ἀπ^τ τὴν ὁποίαν ἀναβρύζουν οἱ ἐφήμεροι κόσμοι δπως τὸ νερὸ τῆς πηγῆς, δπως τὸ ἄρωμα τῶν λουλουδιῶν...

8

‘Η ἰδέα τοῦ θεοῦ εἶναι τώρα πιὸ δυνατὴ ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Τί παράξενο ἀλήθεια! ’Ο, τι θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἔξασθενίζῃ τὴν δυναμώνει, τὴν κάνει πιὸ σταθερὴ καὶ πιὸ ἀναγκαία, πιὸ ζωηρὴ καὶ πιὸ προσφιλῆ. Τὰ χρώματά της ποὺ ὑπάρχουν πλούσια ἐπάνω στὴν παλέττα τῆς ψυχῆς μας, γίνονται πάντοτε γλυκύτερα καὶ διαυγέστερα κι^τ ἀπ^τ τὸ χρυσάφι τῶν μεγάλων περιόδων τῆς θρησκευτικῆς πίστεως διασώζεται πάντοτε ἕνα βαθύ,—οβυσμένο κάπως μὰ δυνατό,—φῶς, ποὺ εἰσχωρεῖ στὶς πτυχὲς τῶν δισταγμῶν μας καὶ τῆς ἀμφιβολίας μας καὶ στὶς ὁρες ἔκεῖνες, τὶς γεμάτες μυστικότητα, ἀντανακλᾶ καὶ ἀστράφτει. Οἱ οἵζες της εἶναι βαθειές στὴν καρδιὰ καὶ καμμιὰ αὐστηρὴ ἐπιστήμη, καμμιὰ κατιονσα διαλεκτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἔμποδίσῃ νὰ φουντώσῃ, νὰ καρπίσῃ, ν^τ ἀπλώσῃ τοὺς κλώνους της στὸ νοῦ καὶ στὴ σκέψη.

‘Η ἰδέα τοῦ θεοῦ ἔχει καὶ σήμερα τὸ ἕδιο ἀπαραβίαστο κῦρος. ‘Η νέα ψυχή.—μολονότι φαίνεται κουρασμένη ἀπὸ τὶς μεγάλες ἀπελπισμένες της προσπάθειες,—αἰσθάνεται τὴν ἕδια δυνατὴ λαχτάρα, τὶς ἕδιες σκοτεινὲς ἐπιθυμίες γιὰ τὸ Θεό, γιὰ τὴν ἔνωση καὶ τὴν ταύτιση μαζί του. ‘Ο τρόμος της μπροστὰ στὸ ἀπειρο, στὸ μακρύννο καὶ τὸ ἀσύλληπτο εἶγαι ἀπέραντος, εἶναι μεγάλος. Καὶ δ τρόμος

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

αὐτὸς τὴν κάνει νὰ δονεῖται, ν' ἀνατείνεται, νὰ δοκιμάζῃ ν' ἀνέβῃ
ὅλο καὶ ψηλώτερα, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ ἐνωθῇ κάποια στιγμὴ μὲ
τὶς ὑπερκόσμιες δυνάμεις, στὶς αἰώνιες πηγές,

Δὲν κατέχουμε σήμερα περισσότερες ἀποδείξεις, περισσότερα
ἔρεισματα λογικὰ γι' αὐτὴ τὴν ἴδεα. Δὲν προσθέσαμε τίποτα στὶς
κλασσικὲς ἀποδείξεις ποὺ ἡ καντικὴ κριτικὴ κατέστρεψε τὴ δυ-
νατή τους ἐσωτερικὴ κατασκευή.⁹ Άλλὰ τί σημαίνει; 'Η ἴδεα
τοῦ Θεοῦ μᾶς ἐπιβάλλεται μὲ τὴν ἴδια δύναμη, μὲ τὴν ἴδια ἀμείω-
τη ἐσωτερικὴ βεβαιότητα, ἀνεξέλεγκτη καὶ ἀσυζήτητη δπως ἡ βε-
βαιότητα τῆς ὑπάρχεως καὶ τῆς μοίρας. Πιστεύουμε πάντοτε,—καὶ
ἡ πίστη μας αὐτὴ δταν εἶναι αὐθεντικὴ ἔχει τὴν ἀξία ἀσφαλοῦς
γνώσεως,—στὴν ὑπαρχὴν τῆς ὑπέροχης Ἀρχῆς χωρὶς ἀποδείξεις ἀνε-
πίδεκτες ἀναισθέσεως καὶ παρ' ὅλες τὶς ἀποδείξεις γιὰ τὸ ἀντίθετο.
*'Η ἴδεα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ τελευταία καὶ ἡ ποὺ ὑψηλὴ ἀλήθεια τῆς
ψυχῆς, ποὺ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐλέγῃ ὅν τὴ συλλάβη μιὰ
φορὰ μὲ δλη τῆς τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ἀνέκφραστη βεβαιότητα.*

9

Στὴν ἔσχατη κορυφή, τὴν πιὸ ὑψηλὴ καὶ ἀπόδσιτη, τοῦ μητρι-
κοῦ χώρου, ὑπάρχει τὸ ἀπρόσωπο *"Ον*, τὸ χωρὶς προέλευση οὔτε κα-
ταγωγή, ποὺ ἀπ' τοὺς μυστηριώδεις κόλπους του ἀναβρύζουν οἱ ἔφῆ-
μεροι «κόσμοι», ἐκσφενδονίζονται ἀποτόμως στὸ διάστημα δπως
τὰ φυσίγγια τῶν πυραύλων, αὐτοαναπλάσσονται καὶ αὐτοαναπτύ-
σσονται, ἐξελίσσονται καὶ μεταμορφώνονται, ἐκπληρώνουν τὴν ἀτομική
τους μοίρα καὶ ἐξαφανίζονται... σὰν τὸ νερὸ ποὺ ἔκεινάει ἀπὸ τὰ
μυστικὰ στέρνα τοῦ βουνοῦ γιὰ ναῦρη δρμητικὰ τὴ φεματιὰ ποὺ θὰ
τὸ φέρῃ μακρὰ στὴν ἀπέραντη αἰνιγματικὴ θάλασσα.

Δὲν ὑπάρχει τρόπος, δὲν ὑπάρχει μέθοδος γιὰ νὰ διαγνώσουμε
τὴ βαθειὰ ἔννοια αὐτοῦ τοῦ ἀδημιούργητου δντος¹⁰ ἡ ὑπαρχὴ του
δμως μᾶς ἐπιβάλλεται μὲ μιὰ βεβαιότητα ἀκαταμάχητη, ποὺ ἡ πα-
ρατεινόμενη ἀπήχησή της στὴν καρδιὰ καὶ στὴ σκέψη, μᾶς ἀποσπᾶ
τὴ συγκατάθεση μας γιὰ ὅλες τὶς ἴδεες, γιὰ ὅλες τὶς παραστάσεις
ποὺ διεγείρει· καὶ δταν, σὲ ώρες κατανύξεως ἡ βαθειᾶς συλλογῆς
καὶ συγκεντρώσεως, ἀποκαλύπτεται στὰ μάτια μας μὲ μιὰ ἀρρητη
ἀπλότητα, μὲ μιὰ γαλήνια καὶ ὑπέροχη δψη, σβύνει καὶ ἡ τελευταία
ἀμφιβολία μας καὶ τὸ πνεῦμα λυγίζει κατάπληκτο ἀπὸ θαυμασμό,
ἀπορία καὶ τρόμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

‘Η γῆ, ὁ ἥλιος καὶ τὸ σύμπαν δλόκληρο τῶν ἥλιακῶν συστημάτων· ἡ ζωὴ μὲ τὶς παλίρροιες καὶ τὶς ἀμπώτιδές της, μὲ τοὺς φοβεροὺς σπασμοὶς τοῦ γίγνεσθαι της, μὲ δλες τὶς καταπληκτικές της δυνατότητες· οἱ μυστηριώδεις χυμοὶ ποὺ ἀνοίγουν τ’ ἀνοιξιάτικα «μάτια»· τὰ σμήνη τῶν ἐντόμων· τὰ σύννεφα ποὺ λάμπουν στὶς κορυφὲς τῶν μακρυνῶν μυστηριωδῶν βρύσην· οἱ τρίσβαθοι οὐδανοὶ ποὺ φαίνονται σὰν νὰ καλοῦν τὴν ζωὴν μὲ μεγάλες φωνές· δλος ὁ τεράστιος φυσικὸς πλοῦτος ποὺ καμμιὰ φαντασία δὲν μπορεῖ νὰ τὸν συλλάβῃ δλόκληρο καὶ καμμιὰ περιγραφὴ—δσονδήποτε πλατειὰ ἡ τολμηρὴ—δὲν τὸν ἔξαντλεῖ, σ’ αὐτὴ τὴν ἀδημιούργητη Ἀρχὴ ἔχουν τὴν πρώτη πηγὴ τοὺς, σ’ αὐτὴν—καὶ μόνο σ’ αὐτὴν—δφείλουν τὴν ὕπαρξή τους.

Αἰώνια, ἀμετάβλητη καθ’ ἔαυτή, αὐθύπαρκτη, ἄπειρη, τέλεια, ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε προϋπόθεση, ἐλεύθερη,—καμμιὰ λέξη, κανένα ὄνομα, κανένας δρισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἴδεα ἀκριβῆ καὶ σαφῆ,—κλίνει ἔνα μάξιμουμ ὑπέρτατης βουλήσεως καὶ ζωῆς, ἔνα ἀνεξάντλητο ἀπόθεμα τιτανικῶν κεντρόφυγων δυνάμεων ποὺ τὴν ἀνοίγουν σὲ μιὰ δημιουργία χωρὶς τέλος, χωρὶς σκοπό, χωρὶς κατεύθυνση δρισμένη.

‘Απὸ μιὰ αἰώνιότητα προφέρει τὸ δημιουργικό της *fiat* καὶ θὰ τὸ προφέρῃ,—ποιὸς μπορεῖ νὰ πῇ δχι; — ἄλλη μιὰ αἰώνιότητα γιατὶ μέσα στὴ θεία της φύση ὑπάρχει, δπως εἶπα, μιὰ ἀνεξάντλητη πηγὴ ζωῆς, ἔνας ἄπειρος θησαυρὸς δυνάμεων ποὺ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ δαπανηθῇ.

‘Η δημιουργία! Αὗτὸ εἶναι τὸ ἀληθινὸ μυστήριο τοῦ Θεοῦ. Αὗτὴ εἶναι ἡ γενετήσια ἐνέργεια τῆς θείας του φύσεως. Χωρὶς τὴν βοήθεια προϋπάρχουσας ὕλης, παράγει ἀπὸ τὸν ἔαυτό του,—δυνάμει ἴδιοτήτων ποὺ δὲν μποροῦν νὰ νοηθοῦν σὲ χῶρο καὶ χρόνο,— τὸ καταπληκτικὸ πλῆθος τῶν ζωντανῶν κόσμων τοῦ σύμπαντος, τοὺς δρμητικοὺς χείμαρρους τῆς παγκόσμιας ζωῆς, μὲ μιὰ ἀφροντισιὰ δρισμένου σκοποῦ ποὺ μᾶς ταράσσει καὶ μᾶς γεμίζει ἀπὸ ἀπορία, θαυμασμὸ καὶ ταπείνωση. Δημιουργεῖ,— καὶ δὲν ἀσχολεῖται πειὰ μὲ τὰ δημιουργήματά του, γιατὶ αὗτὸ ποὺ ὑπάρχει δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργηθῇ καὶ ἡ θεία του φύση ἔγκειται ἀκριβῶς σ’ αὐτὸ τὸ θαῦμα, σ’ αὐτὸ τὸ μυστήριο τῆς ἀέναης δημιουργίας ποὺ παράγει ἀδιάκολα κάτι πάντοτε νέο, πάντοτε μοναδικό...’

‘Η δημιουργία εἶναι ἡ πραγματοποίηση τῆς ζωῆς. Εἶναι ἡ πραγμάτωση νέων μορφῶν τῆς μοίρας. Εἶναι ἡ μετάπτωση ἀπὸ τὸ

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

αἰώνιο στὸ ἔφήμερο, ἀπὸ τὸ ἄπειρο στὸ πεπερασμένο, ἀπὸ τὴν ὑπέρτατη ἐλευθερίᾳ στὴν ὑπέρτατη ἀναγκαιότητα, στὸ ἀμετάκλητο. "Ολοὶ οἱ καρποί τῆς ἔρχονται μὲ δυνατὸ πόθῳ ζωῆς καὶ παρέρχονται μὲ μιὰ ἀναγκαιότητα ἀσυζήτητη καὶ ἀνεξέλεγκτη. Καὶ εἶναι πάντοτε νέοι· γιατὶ ὅτι τι ὑπάρχει στὸ «ούμπαν» δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἄλλοτε, ὅτι τι ὑπῆρξε δὲν ἐπιστρέψει καὶ δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ ποτέ.

‘Η δημιουργία είναι τὸ ἐλαττόν τῆς θείας ζωῆς.

10

‘Ο Θεός, — κοιταγμένος ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ποὺ εἶναι μα-
κρυὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἔξαντλῃ τὸ μεγάλο πρόβλημα, — εἶναι κέντρον ἀέ-
ναης δημιουργίας, νεόγονης δράσεως, ἐλευθερίας. Εἶναι, — πρέπει
νὰ τὸ ἐπαγαλάβω, νὰ τὸ ἐπανελάμβανα ἐὰν ἥταν δυνατὸ κάθε σπι-
γμή, σὲ κάθε φράση, σὲ κάθε ἀνάπταλση τοῦ στοχασμοῦ μου, — ἡ
ἀπειρη αἰτία ποὺ προετοιμάζει καὶ ἔξαπολύει στοὺς κόλπους τοῦ
μητρικοῦ χώρου τὰ τεράστια κύματα τῆς παγκόσμιας ζωῆς ποὺ λά-
μπουν μὲ ἀπειρα φαινομενικὰ χρώματα καὶ ἀπειρα φευγαλέα φῶ-
τα, ἔξελίσσονται, μεταμορφώνονται, ἔξαφανίζονται χωρὶς ἐλπίδα
ἐπιστροφῆς. Αὐτὸ μόνο ξέρουμε, γι' αὐτὸ μόνο εἴμαστε ἐσωτερικὰ
βέβαιοι, σ' αὐτὸ μόνο καμμιὰ ἔξήγηση δὲν θὰ είχε τίποτα ν' ἄλλα-
ξη. Κάθε ἄλλη ἴδεα ποὺ σχηματίζουμε εἶναι αὐθέραιτη εἶναι προέ-
κταση τῆς ἐσωτερικῆς μας βεβαιότητας σ' αἰτήματα τῆς ψυχῆς. ‘Ο Θεὸς·
πατέρας, ὁ ἀπείρως ἀγαθός, ποὺ μᾶς σκεπάζει μὲ τὴ σκιά του, μᾶς
προστατεύει, μᾶς ἀγαπᾷ, μᾶς τιμωρεῖ ἢ μᾶς συγχωρεῖ γιὰ τὰ σφάλ-
ματά μας, δὲν ὑπάρχει· οὕτε ὁ Θεὸς τοῦ ’Αριστοτέλους, ὁ γεωμέ-
τρης, ἡ ἀγνή καὶ παροῦσα πάντοτε εἰς ἔαυτὴν σκέψη ποὺ ἀκτινο-
βολεῖ ἐπάνω στὰ πράγματα καὶ ἐμψυχώνει τὶς ἴδιαιτερες διάνοιες·
οὕτε κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἴστορικοὺς θεοὺς ποὺ ἀπὸ ἀρχὴ ποὺ
ήσαν ἔγιναν οἵ κύριοι τῶν οὐρανῶν. ‘Ο ἀληθινὸς Θεὸς εἶναι αὐτὸς
καὶ εἶναι ἀπείρως μακρὺ ἀπὸ μᾶς. Δὲν μᾶς ἀκούει, δὲν αἰσθάνε-
ται τὴν ἀγωνία μας, τὸ βάρος τῆς μοίρας, τοὺς ψυχικοὺς διστα-
γμοὺς ποὺ μᾶς πιέζουν τὸ νοῦ καὶ μᾶς σφίγγουν τὴν καρδιά. Δὲν
ἀπαντᾶ στὶς ἐπικλήσεις μας, στὶς ἐλπίδες μας ἢ στὴν ἀπελπισία
μας. Δὲν βλέπει τὰ δάκρυα τῆς ταπεινοφροσύνης μας, καὶ δὲν αἰ-
σθάνεται τὴ λατρεία μας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μας. Δὲν θ' ἀντα-
μείψῃ ποτὲ τὶς διάφανες καὶ ἀκηλίδωτες ψυχὲς καὶ δὲν θὰ τιμωρή-
σῃ ποτέ, οὕτε θὰ συγχωρήσῃ ποτέ, τὸ σφάλμα καὶ τὸ ἀμάρτημα.